

Seijst

Uitgave van het Zeister Historisch Genootschap

2018-IV

TNO Zeist - Deel 1
Ontstaansgeschiedenis en
huisvesting
De Biltse en Zeister Grift

Kaart Utrecht uit 1850
Kunstschatten aan de Steynlaan
Marie-Louise Doudart de la Grée

Seijst

*Bulletin ter bevordering van de kennis
van de geschiedenis van Zeist*

ISSN 1383-2867

Verschijnt 4x per jaar.

Jaargang 48 nummer 4. December 2018.

Drukwerk: Drukkerij Gregorius, Utrecht.

REDACTIECOMMISSIE

H. Beudeker, D. van de Kamp, mw. Fl. de Vrijer en mw. M. Wagenaar, redacteuren en J.P. van 't Sant, hoofdredacteur.

VORMGEVING

M. Slappendel

REDACTIEADRES

Postadres: Postbus 342, 3700 AH Zeist

E-mail: info@zhg.nl

BIJDRAGEN AUTEURS

Informatie over het aanleveren van kopij:
www.zhg.nl

LEDENADMINISTRATIE

Aanmeldingen van nieuwe donateurs en adreswijzigingen kunnen schriftelijk worden gemeld via Postbus 342, 3700 AH Zeist. Het kan ook via het e-mailadres: info@zhg.nl.

IBAN: NL95 INGB 0003 8403 83

WEBSITE

www.zhg.nl

Seijst
2018
IV-86

Legaat of lijfrenteschening:
ANBI-beschikking
nummer 55 537

TNO Zeist

87

In 2020 zal TNO Zeist (voedingsonderzoek) gesloten worden. In dit eerste van twee delen wordt de ontstaansgeschiedenis van dit instituut behandeld en wordt een beschrijving gegeven van de huisvesting. In het komende deel 2 komen financiering, faciliteiten en onderzoek aan bod.

Biltse en Zeister Grift

93

Na een korte geschiedenis van de Biltse en Zeister Grift tussen Utrecht en Zeist leest u hoe de initiatiefgroep Biltse en Zeister Grift de bestaande interesse voor de Grift denkt te gaan versterken door middel van diverse initiatieven. Overheden omarmen de plannen.

Provinciekaart Utrecht uit 1850

99

In 1850 gaf het provinciebestuur van Utrecht opdracht tot het vervaardigen van een nieuwe provinciekaart. Deze was snel uitverkocht en de burgemeesters werd verzocht correcties op te geven voor een tweede, verbeterde druk die in 1862 verscheen. Wat waren de verschillen?

Kunstschaten aan de Steynlaan

103

In de Steynlaan heeft enige tijd een collectie werken van de bekende schilder / fotograaf Breitner gehangen. Dit artikel vertelt van het hoe en waarom.

TNO Zeist

Deel 1, ontstaansgeschiedenis en huisvesting

Flora de Vrijer

**Villa Oirschot
(ca. 1958).**

ALLE ILLUSTRATIES BIJ DIT
ARTIKEL ZIJN EIGENDOM
VAN eTNOs REGIO MIDDEN.
FOTOGRAFEN ZIJN NIET TE
ACHTERHALEN.

TNO staat voor Nederlandse Organisatie voor Toegepast Natuurlijkwetenschappelijk Onderzoek. TNO is bij wet opgericht in 1930: 'Wet van den 30sten October 1930, tot regeling van het toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek', kortweg de TNO-wet. De wet trad in werking bij de oprichting van TNO op 1 mei 1932. De algemene overweging bij de invoering van de wet was: '*... dat het wenselijk is bepalingen vast te stellen ten einde te bevorderen, dat het toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek op de doelmatigste wijze dienstbaar gemaakt wordt aan het algemeen belang*'.

De wet is in 1985 herzien, de doelstelling bleef in grote lijnen gelijk. Alleen de organisatievorm veranderde (van 6 rechtspersonen binnen TNO in 1 rechtspersoon).

De hoofdzetel van TNO is Den Haag, maar sinds de oprichting is op meer dan 40 locaties in Nederland een TNO-instituut gevestigd, waarvan de omvang varieerde van 10 tot 950 personen. De bekendste vestiging was wellicht de Zuidpolder in Delft, daar zijn meer dan 20 instituten gehuisvest geweest. Andere grote locaties waren / zijn de Plaspoelpolder in Rijswijk, de Waalsdorpervlakte in Den Haag, Apeldoorn en Zeist. Vele vestigingen zijn alweer gesloten en er zijn nieuwe gekomen, onder andere in Utrecht, Eindhoven en Helmond.

Ter gelegenheid van de definitieve sluiting van TNO in Zeist (2020) is een boek¹ samengesteld, dat als basis voor dit artikel dient.

**Afbraak Villa Oirschot
en nieuwbouw CIVO
TNO.**

**DE UTRECHTSE TIJD
EN START**

In mei 1940 werd de Voedingsorganisatie TNO (VO TNO) opgericht. De plannen daarvoor dateren van begin 1940. De dreiging van de Tweede Wereldoorlog was voor de Nederlandse overheid (departement van Sociale Zaken, afdeling Volksgezondheid), aanleiding tot het treffen van maatregelen om aan eventuele komende moeilijkheden het hoofd te kunnen bieden inzake voedselverstreking, samenstelling van het voedselpakket en kwaliteit van het voedsel.

Dr. M. van Eekelen (afkomstig van het toenmalige Rijksinstituut voor de Volksgezondheid) werd als directeur aangesteld. Hij vatte de problemen in die bijzondere tijd als volgt samen tot een drietal vragen: 1. Welke voedingsstoffen (nutriënten)

en in welke hoeveelheden hebben gezonde en zieke mensen nodig om zo gezond mogelijk te blijven of te worden? 2. Uit welke voedingsmiddelen kunnen deze worden verkregen? 3. Bevatten deze voedingsmiddelen ook stoffen die in mindere of meerdere mate schadelijk zijn voor de gezondheid, en zo ja, hoe kunnen die worden geëlimineerd?

Een van de eerste concrete onderzoeken betrof het eiwitgehalte in mobilisatiebrood. Al het onderzoek vond plaats in het Hygiënisch Laboratorium van de Rijksuniversiteit van Utrecht aan de Catharijnesingel 59 in Utrecht, onder leiding van prof. dr. H.W. Julius. In mei kreeg dr. Van Eekelen het verzoek om het onderzoek plaats te doen vinden onder de naam van: Centraal Instituut voor Voedingsonderzoek (CIVO) TNO. Het CIVO kreeg inmiddels

ook een locatie op Catharijnesingel 61. De VO bezat in het begin alleen het CIVO als eigen onderzoeksinstituut, maar uit haar zijn later het Instituut voor Graan, Meel en Brood (IGMB) TNO te Wageningen (1948) en het Instituut voor Visserijproducten (IVP) TNO te IJmuiden (1955) voortgekomen.

Het werk van het CIVO was in de eerste jaren vooral gericht op de voedingsmiddelenanalyse, de samenstelling en kwaliteit van brood, peulvruchten en aardappelen. Ook is in het prille begin gewerkt aan het samenstellen van een tabel van de toen verkrijgbare voedingsmiddelen. Op basis daarvan kon de voedingswaarde van het voedingsmiddelenpakket worden berekend en in het oog gehouden. Deze tabel is onder auspiciën van een commissie van de Voedingsraad, de later meer bekend geworden Nederlandse Voedingsmiddelentabel geworden, die nu nog altijd wordt uitgegeven door het Voorlichtingsbureau voor de Voeding.

Toen er in de eerste Oorlogswinter een minder goede aardappeloogst was dreigde er een tekort aan vitamine C. Getracht werd het productieproces van vitamine C te kopen bij de firma Hoffmann-La Roche die daar een patent op had. Toen dat niet lukte heeft het CIVO zelf een methode voor synthese daarvoor ontwikkeld. Daarnaast is er veel onderzoek naar vitaminen A en E verricht.

In de oorlog is er ook een bijzondere samenwerking tussen het Wilhelmina Kinderziekenhuis in Utrecht en het CIVO tot stand gekomen. Deze samenwerking heeft tientallen jaren geduurd. Directe aanleiding daartoe gaven de adviezen met betrekking tot speciale voeding voor kinderen, meer in het bijzonder in verband met het optreden van de ziekte coeliakie, die gepaard gaat met diarree. Vanaf 1950 is het voedingsadvies voor patiënten met deze ziekte: vermijd gluten in het dieet.

DE ZEISTER TIJD* **DE HUISVESTING**

In 1957 wordt grond en de daarop staande Villa Oirschot in Zeist door TNO gekocht. Daarna verschijnt er in de Nieuwsbode van 30 september 1959 het bericht: 'Het Centraal Instituut voor Voedingsonderzoek TNO dat momenteel (wat krap) is gehuisvest in het pand Catharijnesingel 61 te Utrecht krijgt een nieuw gebouw in Zeist. Op het landgoed Oirschot, Utrechtseweg 48 zal het nieuwe gebouw verrijzen. De afdeling vleesproducten-onderzoek is momenteel al ondergebracht in het pand Utrechtseweg 48, welk pand naar alle waarschijnlijkheid bij de nieuwbouw zal worden gesloopt. Het bouwplan verkeert pas in het prille beginstadium. De architect heeft de eerste voorlopige schetsontwerpen net op papier gezet. Het kan nog wel enkele jaren duren voor met de bouw wordt begonnen'.

Architect J. Wiedijk (1915-1972) uit Wageningen krijgt de opdracht het gebouw te ontwerpen.²

In 1961 kwam de eerste vleugel van het gebouw gereed en werd gelijk betrokken, de overige 4 vleugels volgden tot in 1965 het hele gebouw

Schoonheid is een plicht. Dat is het 'motto' van architect Jan Wiedijk die op 25 februari 1915 in Amsterdam werd geboren. Na de MTS volgde hij architectuuronderwijs aan het Voortgezet en Hoger Bouwkunst Onderwijs, de latere Academie van Bouwkunst. Hij had onder andere les van architect S. van Ravesteyn (onder andere de ontwerper van de stations Nijmegen en Rotterdam en Diergaarde Blijdorp in Rotterdam).

Op architectonisch terrein heeft de kracht van Wiedijk altijd gelegen in de utiliteitsgebouwen. Wiedijk heeft veel in Wageningen gebouwd, o.a. Proefboerderij 'de Hoge Born' (1948), de schouwburg Junushof (1951), Centrum Techniek (1954). Na 1955 onderschreef Jan Wiedijk (net als collega's Oud en Van Ravesteyn) steeds meer de functionalistische principes, maar pleitte tegelijkertijd voor een dynamischer of beweeglijker variant daarop. Een van de kenmerkende gebouwen daarvan is het CIVO TNO te Zeist.

In 1965 hadden enkele medewerkers een gesprek met de architect voor het personeelsblad TNO Contact. Een citaat daaruit: 'Het ontwerpen van een laboratoriumgebouw eist in technisch opzicht meer voorzieningen dan een kantoorgebouw of woonhuis, omdat het gebondener is in zijn ontwerp. In feite is een laboratoriumgebouw een gebouw rondom een leidingstelsel. Om het dan ook nog fraai van uiterlijk te maken is een interessante opgave, die de architect zijn zorgen en zijn bevrediging verschaft.'³

Mozaïek uit 1965 van Leo Schatz in het CIVO-gebouw (2016).

Luchtfoto CIVO TNO-
gebouw (1965).

feestelijk geopend kon worden. Inmiddels was Villa Oirschot afgebroken. Het gebouw in Zeist is een imposant gebouw met haaks daarop 3 vleugels. Het nuttige vloeroppervlak bedraagt 14.000 m², de inhoud 60.000 m³. Het geheel bestaat uit een betonskelet met vullingen van Afrosia (ook: Afrikaanse teak) houten ramen, waarvan de bewegende delen in staal zijn uitgevoerd. De vensters zijn praktisch alle dubbel beglaasd. De trappen zijn afgewerkt met kwartsiet. Voor de laboratoria werd de moduulmaat 1,50 m aangehouden. Het gebouw biedt royale werkruimte aan 250-300 personen. Er is een vergaderzaal voor 100 personen en een kantine voor 150 medewerkers. De gebogen entreetrappen zijn bijzonder**.

In het gebouw bevindt zich een zeer fraai mozaïek van de kunstenaar Leo Schatz (1918-2014), met wie Jan Wiedijk meer heeft samengewerkt o.a. in het Laboratorium voor entomologie en fytopathologie (1960-1962) in Wageningen met eveneens een mozaïek van Leo Schatz.

In 1968 werd er op de locatie van het CIVO het Fysisch Chemisch Instituut TNO gebouwd (ook architect Jan Wiedijk) dat met een tweetal glazen verbindingsgangen met het CIVO gebouw werd verbonden. Dit Instituut en gebouw werd vervolgens een onderdeel van het CIVO en nog weer later volgen nog diverse gebouwen, voornamelijk aan de bestaande bebouwing vastgemaakt en een tweetal losse gebouwen. In totaal zijn het 12 vleugels / gebouwen geworden.

VILLA FATIMA EEN BIJZONDERE TNO HUISVESTING OP UTRECHTSEWEG 46

Geschiedenis

Op 4 september 1841 kocht Ernestus Pestors (1808-1895, vanaf 1856 jonkheer Ernestus de Pestors) een stuk onbebouwde (woeste) grond van de grootgrondbezitter burgermeester Frans Nicolaas van Bern (1786-1851) van Zeist voor het bedrag van 4787 gulden. Deze Ernest de Pestors woonde in Utrecht en was ritmeester bij het derde regiment Ligte Dragonders.

Binnen een aantal jaren verrees er een buitenplaats, een huis in een park dat de naam Villa Nuova kreeg. Deze naam was gebaseerd op zijn ouderlijk huis, de buitenplaats Niënhof in Bunnik. Villa Nuova is de Latijnse naam voor buitenplaats Niënhof.

Villa Nuova werd alleen in de zomer bewoond, in de winter verbleef de familie in Utrecht. Naast het huis werd een koetshuis gebouwd en in 1849 kocht Ernest de Pestors nog een stuk grond voor 2900 gulden. Links van Villa Nuova werd in die tijd Villa Oirschot gebouwd (die in 1964 is gesloopt vanwege de komst van het Centraal Instituut voor Voedingsonderzoek (CIVO) TNO).

Tussen 1886 en 1890 werd Villa Nuova aanmerkelijk uitgebreid en veranderd door zijn zoon Charles Antoine (1842-1915) die het erfde

na het overlijden van zijn vader. In 1907 ontstond een grote brand en er was zoveel schade dat het huis niet meer bewoonbaar was. Daarna werd de villa gedeeltelijk herbouwd en uitgebreid met een serre aan de oostzijde en aan de westzijde een vestibule en dienstvertrekken. In 1912 werd de achterzijde nog uitgebreid.

Na deze verbouwingen werd zijn zoon Charles Antoine jr. (1875-1945) de bewoner tot 1942. Deze Charles Antoine jr. was in leven kamerheer in buitengewone dienst van koningin Wilhelmina. Hij liet het koetshuis vergroten met twee paardenstallen en ook het huis heeft nog vele veranderingen ondergaan. De laatste jaren van zijn leven woonde hij in villa Oirschot omdat Villa Nuova door de Duitsers was gevorderd.

In 1953 werd het huis verkocht aan de congregatie Broeders van Liefde. De paters vestigden een juvenaat met een kweekschool voor jonge fraters en veranderden de naam in Huize Fatima.

Het koetshuis werd een kapel en de paardenstal een studiezaal. In 1969 vertrokken de Broeders van Liefde naar Etten-Leur en TNO kocht Huize Fatima.

TNO en Villa Fatima

TNO was de eigenaar van Villa Fatima (zoals Villa Nuova toen genoemd werd) van 1969-1992.

Gedurende die periode zijn er weer vele veranderingen aangebracht. Het Koetshuis werd tot laboratorium verbouwd, weer later werd het betrokken door de personeelsdienst en de bedrijfsarts.

Op de begane grond van de Villa werd het Nederlands Instituut voor Brouwerij, Mout en Bier (NIBEM) gehuisvest, dat uit Rotterdam kwam en door TNO was overgenomen. Vanaf 1981 zetelde daar de staf van wat toen heette: Hoofdgroep Voeding en Voedingsmiddelen.

Op de verdieping werden buitenlandse stagiaires ondergebracht. De stagiairs kwamen voornamelijk uit ontwikkelingslanden, sommigen van hen hebben daar meer dan een

jaar gewoond. Er zijn vele cursussen en vergaderingen in de Villa gehouden, maar er zijn ook vele jubilea en feesten gevierd, waarbij de tuin ook een belangrijke rol speelde. Een hoogtepuntje was misschien wel het bezoek van koningin Juliana in 1979; voor die gelegenheid werd het toilet verbouwd en kreeg het een keurig gordijntje.

Bij het Koetshuis was een moestuin van een van de afdelingshoofden, waar hij iedere zaterdag te vinden was. Langs de tennisbaan, die intensief werd gebruikt, waren er later volkstuintjes voor medewerkers. De milieueisen waren in die jaren nog niet zo streng, of de TNO-medewerkers hielden zich er niet aan: vele

**Luchtfoto Zeister
TNO-complex (1988).**

liters oplosmiddel zijn gestort op het talud waar o.a. later de volkstuintjes kwamen.

De verbinding tussen het CIVO en de Villa werd al snel het Braamstruikse Binnenpad genoemd (Fabeltjeskrant), maar in 1976 werd het, ter gelegenheid van het afscheid van de directeur C. Engel, officieel het Dr. C. Engellaantje met een heus naambord.

De villa is in 1992 verkocht aan Delta Lloyd die het vervolgens verhuurde aan diverse ondernemingen, momenteel aan ABN AMRO Mees-Pierson.

In 1999 werd de buitenplaats, huis, koetshuis en park op de rijksmonumentenlijst geplaatst.

De oorspronkelijke naam is in ere hersteld: Villa Nuova.⁴

Tot zover de ontstaansgeschiedenis en de huisvesting. In het tweede deel van dit artikel komen de financiering, faciliteiten en onderzoek aan bod.

Literatuur

1. N.N., *TNO Zeist - De geschiedenis herbeleefd in woord en beeld*, (Zeist 2017)
2. N.N., *Jan Wiedijk – Wageningse Stedenbouw en Architectuur 1946-1972*, (2006 Wageningen) (zie www.dooruweerdje.nl)
3. *TNO-Contact* (1964), pp. 70-75
4. C.L. van Groningen, E. van Tilburg, *Villa Nuova, een monumentale buitenplaats voor Private Banking*, (Zeist 2006)

Noten

* Van 1947-1986 was in Austerlitz het Centraal Proefdieren Bedrijf (CPB) TNO gevestigd. Dit was een onderdeel van de Gezondheidsorganisatie TNO.

** Bijzonder, vooral omdat ze niet prettig lopen, veel te brede treden!! (auteur)

Villa Fatima (ca. 1990).

Levend houden van de geschiedenis van de Biltse en Zeister Grift

De Biltse en Zeister Grift en de met haar verbonden watergangen.

Kees Kort (secretaris initiatiefgroep Biltse en Zeister Grift)

GEESTDRIFT VOOR DE GRIFT

Eind 2017 presenteerde de initiatiefgroep Biltse en Zeister Grift op een bijeenkomst met vertegenwoordigers van de provincie Utrecht, de gemeenten Zeist en De Bilt en Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden haar plan *Geestdrift voor de Grift*. Dit plan richt zich op het levend houden van de geschiedenis van de oude vaarweg de Biltse en Zeister Grift. De Grift was drie eeuwen lang een belangrijke transportweg die de gemeenten Utrecht, De Bilt en Zeist met elkaar verbond. Zij vervulde

daarmee een vitale economische functie voor de regio. Het maakt de Grift in deze tijd tot een belangrijk cultureel erfgoed.

Over de geschiedenis van de Grift is in 2015 een documentaire gemaakt: *Bestemming: Haven van Zeist*. Voor deze documentaire bestond veel belangstelling bij de inwoners van Zeist en De Bilt.

De initiatiefgroep Biltse en Zeister Grift (bestaande uit burgers van De Bilt en Zeist en bij de Grift betrokken organisaties: Landschap Erfgoed Utrecht, Utrechts Landschap, Regionaal Historisch Centrum

Vecht en Venen, het Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden, het Zeister Historisch Genootschap en de Historische Kring D'Oude School De Bilt) heeft nu gekeken op welke wijze de bestaande interesse voor de Grift versterkt kan worden. In dit artikel geven we aan welk streefbeeld voor het erfgoed van de Grift de initiatiefgroep voor ogen heeft en via welke activiteiten de geschiedenis van de Grift sterker over het voetlicht kan worden gebracht. Maar allereerst: wat is die geschiedenis van de Biltse en Zeister Grift?

Het duwen van pramen over de Grift ter hoogte van boerderij Veelust in De Bilt (ca. 1930).

COLLECTIE HISTORISCHE
KRING D'OUDE SCHOOL
DE BILT

**EEUWENOUE VAARWEG
TUSSEN UTRECHT, DE
BILT EN ZEIST**

In de 17^e eeuw, een periode van welvaart, groeiden de steden snel. Er was daarom een sterke behoefte aan voedsel en bouwmaterialen. Deze producten werden vooral aangevoerd vanuit het omliggende platteland. Tot dan toe waren handkarren, hondenkarren en paard-en-wagen de voornaamste transportmiddelen om goederen te vervoeren. Via het water konden veel grotere hoeveelheden goederen worden getransporteerd. Daarom werden in die tijd overal in Nederland kanalen gegraven.

Eén van die kanalen was de Biltse en Zeister Grift. De Staten van Utrecht gaven in 1637 opdracht voor aanleg van de Grift met een driedig doel: de verbetering van de landerijen door de afvoer van zand, het vervoer van waren naar de Utrechtse markten en het functioneren als waterboezem. De aanleg werd gefinancierd uit de bezittingen van de abdijs van Oost-

broek. Deze waren tijdens de Reformatie door de Staten onteigend.

De Grift kwam in 1642 in gebruik. In die tijd was Zeist vooral een agrarische gemeenschap. Er waren ook enkele ridderhofsteden gevestigd: Slot Zeist, Blikkenburg en Kersbergen. In de tweede helft van de 17^e eeuw werden in Zeist de eerste buitenplaatsen gebouwd waar zich - tussen de boeren en de oude landadel - de eerste rijke burgers vestigden. Ook De Bilt was in die tijd een boerendorp. Utrecht was het meest nabijgelegen handelscentrum, waar boeren hun overschotten konden verkopen en waar ze goederen, die niet in De Bilt of Zeist voorhanden waren, konden aanschaffen. Door de aanleg van de Biltse en Zeister Grift werd het mogelijk veel meer goederen tussen Utrecht, De Bilt en Zeist uit te wisselen. Dit gaf een sterke economische impuls aan de hele regio.

Mest, turf, stadsafval en allerlei luxe goederen als wijn en tabak waren de producten die vanuit Utrecht kwamen. Ook huisraad voor de buitenplaatsen langs de Grift en bouwmaterialen voor Slot Zeist werden via het water verscheept. In omgekeerde richting brachten pramen vanuit Zeist of De Bilt zand en landbouwproducten naar de stad. Daarnaast vonden producten van lokale bedrijven van de Evangelische Broedergemeente (zoals zilver, terracotta en blikwaren) en vanuit De Bilt de Vingerhoedsmolen hun weg naar Utrecht en verder naar Amsterdam. Ook met de Grift verbonden watergangen zoals de Blikkenburgervaart, de Hakswetering en de Houtringse Vaart werden goederen af- en aangevoerd. Zo werd er vanuit de Blikkenburgervaart en via de Grift zand naar Utrecht vervoerd. Er was geen jaagpad langs de Grift, de schippers duwden hun pramen voort met lange stokken.

Twee sluisen zorgden voor overbrugging van verschillen in waterniveau: één in De Bilt vlakbij landgoed Sandwijck en één in Zeist bij buurtschap Het Klompje. Er voeren veel boten over de Grift: in 1924 werden in de Koppelsluis in Zeist nog 3200 schepen geschut. Boten met een maximale lengte van 23 meter en een breedte van maximaal 3½ meter konden de sluis passeren. De beurtschippers klaagden overigens regelmatig over de slechte staat waarin de sluis verkeerde. Met lekken deuren van de Koppelsluis –

of bij de sluis in De Bilt – was de waterstand te laag en de Grift slecht bevaarbaar. De boten konden niet maximaal worden beladen.

De oude haven of losplaats van De Bilt lag bij het huidige Kloosterpark. In de jaren dertig moest die wijken voor de nieuwe rondweg om het dorp. Een nieuwe losplaats werd aangelegd ter hoogte van de Jacobssteeg (tegenover de Biltse Hoek).

In Zeist lag de haven in het centrum van het dorp, aan de Waterigeweg. Er waren 22 gemeentelijke loswallen; voor laden en lossen stonden er 2 kranen. De loswallen werden vaak gebruikt als opslagplaats van vuilnis, mest, bagger en stenen, een onhoudbare situatie in het centrum van Zeist. In 1930 werd door de gemeente een nieuwe haven aangelegd op het landgoed Kersbergen. De haven was fors van afmetingen: 190 meter lang, 10 meter breed en 1,5 meter diep. Daarlangs kwamen 38 loswallen te liggen.

Het bleek een mislukte investering, want de nieuwe haven is nauwelijks meer gebruikt. Slechts één sloop kwam hier in 1939 aan. De vrachtwagen had de rol van transporteur van goederen overgenomen.

In 1949 voer de laatste boot met goederen over de Grift en in 1960 schrapte de provincie Utrecht de Biltse en Zeister Grift van de lijst van vaarwateren. Hiermee kwam een einde aan de eeuwenoude vaarweg die Utrecht, De Bilt en Zeist met elkaar verbond.

STREEFBEELD VOOR DE GRIFT

De Grift vervulde drie eeuwen lang een vitale economische functie voor de regio ten oosten van Utrecht. Dit maakt haar tot belangrijk cultureel erfgoed.

De initiatiefgroep heeft een streefbeeld opgesteld om dit erfgoed gestalte te geven.

A. HET VERGROTEN VAN DE HERKENBAARHEID VAN DE GRIFT

Het oorspronkelijk karakter van de Grift is op verschillende plaatsen verloren gegaan: bruggen over de Grift zijn vervangen door duikers, de loop van de Grift is verlegd en bijvoorbeeld de oude buurtschap Het Klompje, rond de Koppelsluis, is afgebroken om plaats te maken voor de nieuwe wijk Zeist-West.

De inzet is om met relatief eenvoudige maatregelen (markeren van de oude locatie van bruggen en aanlegplaatsen e.d.) de herkenbaarheid van de Grift in het landschap en de bebouwing te

vergroten. Het gaat er om dat inwoners en bezoekers zich de oude situatie kunnen voorstellen, zonder dat deze in de precieze oude vorm op de plek is terug te zien.

De initiatiefgroep stelt voor om een beeldkwaliteitsplan op te stellen zodat deze herkenbaarheid van de Grift op samenhangende wijze kan worden vormgegeven.

B. HET BETER TOEGANKELIJK MAKEN VAN DE GRIFT

In het gebied bij Vollenhove en Oostbroek is de Grift niet of nauwelijks toegankelijk. Zij vervult hier een belangrijke ecologische functie voor de faunatrek vanuit het Vechtplassengebied naar de Utrechtse Heuvelrug en het Kromme Rijngebied. Er mag hier daarom geen ernstige aantasting van de natuur plaatsvinden, er is volgens de Gebiedsvisie voor De Bilt-Zuid wel enige ruimte voor andere gebruiksmogelijkheden van het gebied.

De initiatiefgroep vindt het be-

De oude haven van Zeist aan de Waterigeweg (1937). Bij het Schippershuis (afgebroken in 1961) lag de loswal van de firma Ekdom met het schuithuis.

COLLECTIE ZHG

**De Zeisterbrug
(ca. 1930).**

COLLECTIE ZHG

langrijk dat mensen uit de streek en bezoekers ook hier mogelijkheden hebben voor cultuurhistorische beleving van de Grift. Het streven is dat de oude vaarweg op meer plekken toegankelijk wordt (nu alleen bij het bruggetje over de Grift bij de Jacobssteeg). Het gaat om het creëren van kleinschalige voorzieningen, zoals kleine verbeteringen van paden gecombineerd met bankjes langs de oever en de mogelijkheid van een kanoroute onder strikte voorwaarden.

**C. HET VERGROTEN VAN DE
KENNIS OVER DE GRIFT**

Geschiedkundige kennis over de Grift is gefragmenteerd, er is geen compleet verhaal over de Grift beschikbaar.

De initiatiefgroep wil de geschiedenis van de belangrijke vaarweg bij van Zeist, De Bilt en ook Utrecht tot leven brengen. Het gaat dan vooral om de functie van de Grift, haar havens en sluisen en het transport over de vaarweg en de met de Grift verbonden watergangen. De verhalen hierover worden allereerst gecommuniceerd via informatieborden op locaties langs de door de initiatiefgroep ontwikkelde wandel-, fiets- en kanoroutes. Mogelijk kan hiervoor ook een app worden ontwikkeld. Ook via de websites van UtrechtAltijd en de historische verenigingen van De Bilt en Zeist worden de verhalen over de Grift verteld.

**D. GEESTDRIFT VOOR DE GRIFT
CREËREN**

De Grift is 'een vergeten vaarweg', zij maakt geen deel uit van een gezamenlijk beeld dat in de streek leeft. De vaarweg loopt in Utrecht door een oud stedelijk gebied, in De Bilt-Zuid door een fraai landelijk gebied, in Zeist door een wijk uit de jaren zeventig en uiteindelijk door het historische gebied bij Slot Zeist. In het laatste gebied is ook een verbinding met de Blikkenburgervaart.

Kunstenaars kunnen er aan bijdragen dat een levend én een meer gezamenlijk beeld van de vaarweg ontstaat. Het idee is dat onder het motto 'Geestdrift voor de Grift' een prijsvraag wordt uitgeschreven voor inzendingen op het gebied van beeldende kunst, fotografie en poëzie.

CONCRETE ACTIVITEITEN

Op basis van het streefbeeld heeft de initiatiefgroep het activiteitenplan *Geestdrift voor de Grift* opgesteld om zo stap voor stap tot invulling van dit streefbeeld te komen. We geven enkele voorbeelden, toegespitst op Zeist:

Ommetje rond de Koppelsluis, reconstructie van de oude buurtschap Het Klompje

De buurtschap Het Klompje met als centraal punt de Koppelsluis was tot het begin van de 20^e eeuw een levendige plek in Zeist. Naast de sluis stond er een sluiswachterswoning, de herberg *De Klomp*, een molen, een blekerij en een tuinderij. Ook

lag hier de Zeisterbrug, die eeuwenlang de toegang naar Zeist vormde voor reizigers die uit Utrecht kwamen. Nu ligt op deze plek alleen de Koppelsluis, mooi gerestaureerd, maar zij ligt geïsoleerd tussen de flats van Zeist-West.

De initiatiefgroep stelt voor de oude buurtschap te reconstrueren. Het doel is dat wandelaars, buurtbewoners en andere geïnteresseerden de belangrijke oude en schilderachtige plek opnieuw kunnen beleven.

Tochten over en langs de Grift

Naast het ommetje rond de Koppelsluis heeft de initiatiefgroep door Zeist verschillende fietstochten en een kanoroute ontwikkeld. Langs deze routes wordt dan via informatieborden / mogelijk een app historische informatie over de Grift gegeven.

- *Fietstocht van de oude haven van De Bilt naar de oude haven van Zeist.* Deze fietsroute (7 kilometer) start bij de oude haven van De Bilt en loopt via de Utrechtseweg en de Kroostweg naar de oude haven van Zeist. Via de Koppelsluis en Oostbroek komt men terug in De Bilt;
- *Fietstocht vanaf de Weerdsuis in Utrecht tot de oude haven van Zeist.* Deze fietsroute (13 kilometer) volgt de gehele loop van de Grift vanaf de Singel in Utrecht via de oude haven van De Bilt naar de Koppelsluis en uiteindelijk de haven van Zeist;
- Een ronde per kano over de Blikkenburgervaart, Rijnwij-

ckse Wetering, Kromme Rijn, Hakswetering en Grift. Natuur- en milieuorganisaties hebben bezwaren tegen het kanoën omdat dit de faunatrek door dit gebied zou verstoren. De initiatiefgroep vindt dat er ook in deze gebieden onder strikte voorwaarden ruimte moet zijn voor de cultureurhistorische beleving. De gemeente Zeist voert ecologisch onderzoek uit om vast te stellen of de voorgestelde route verantwoord is uit het oogpunt van het natuurbehoud.

UITVOERING VAN DE PLANNEN

Het plan *Geestdrift voor de Grift* is op de bijeenkomst van eind 2017 aangeboden aan Mariëtte Pennarts, gedeputeerde Cultuur van de provincie Utrecht, Hans Mieras, wet-

houder Cultuur van de gemeente De Bilt, Marcel Fluitman, wethouder Cultuur van de gemeente Zeist en Arjen Koerhuis van het Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden. Alle partijen onderschreven het cultuurhistorisch belang van de Grift en omarmden de plannen. Zij bleken ook bereid verschillende van de voorgestelde acties te adopteren.

Reconstructie buurtschap het Klompje

De eerste stappen in de uitvoering worden gezet. Zo gaat de gemeente Zeist het ommetje rond de Koppelsluis annex de reconstructie van de oude buurtschap het Klompje oppakken. Inmiddels is er een werkgroep gevormd, bestaande uit leden van het ZHG en Zeister leden van de initiatiefgroep, die gaat helpen deze plannen vorm te geven.

De inzet is om belangrijke elementen van de buurtschap zoals de sluis,

De Koppelsluis en sluiswachterswoning in buurtschap Het Klompje in Zeist-West (ca. 1960).

COLLECTIE ZHG

**Vanuit Zeist werd een
geregelde dienst op
Utrecht en Amster-
dam onderhouden
(ca. 1920).**

COLLECTIE EVERT
VAN TELLINGEN

de sluiswachterswoning, de oude herberg 't Klompje en de Zeisterbrug voor de inwoners van Zeist te doen herleven. De reconstructie kan in allerlei vormen plaatsvinden: van informatieborden met foto's, tot het aangeven van markeringen op het grondvlak of stalen geraamtes die de contouren van de oude bouwwerken aangeven (bijvoorbeeld voor de markante oude sluiswachterswoning). Via een gemarkeerde korte wandeling wordt de bezoeker langs de objecten geleid.

In het overleg met de gemeente is naar voren gekomen dat er mogelijk kansen zijn om het project onderdeel te laten zijn van een herinrichtingsplan van openbare ruimte in het gebied dat grenst aan de Grift ter hoogte van de Koppelsluis (Nijenheim).

Bovenal hoopt de initiatiefgroep dat haar plannen de inwoners van De Bilt, Zeist en ook Utrecht zullen inspireren om zich te verdiepen in de geschiedenis van de Biltse en Zeister Grift. En dat veel mensen op stap gaan om de oude vaarweg op haar route van Utrecht, De Bilt naar Zeist te volgen en te beleven.

Bronnen:

Geestdrift voor de Grift, Plan initiatiefgroep Biltse en Zeister Grift, (2017)

Ellen Drees, 'De Biltse Grift' in *De Biltse Grift*, 6 (september 1997) nr. 3, pp. 2-5

Frans Nas, 'Bedrijven in De Bilt II, De Vingerhoedsmolen', in *De Biltse Grift*, 6 (september 1997) nr.3, pp. 16-20

R.P.M.Rhoen, 'De havens van Zeist', op website *Gebeugen van Zeist*
Karen M. Veenland-Heineman, *Lezing Koppelsluis, Historisch Café Zeist*, (2009)

Historische informatie over de Grift is ook te raadplegen op de website van Landschap Erfgoed Utrecht www.utrechtaltijd.nl.

De provinciekaart van Utrecht uit 1850

Figuur 1
Uitsnede uit de *Kaart van de Provincie Utrecht* uit 1850, blad IV.

ARCHIEF EEMLAND¹

Kees Floor

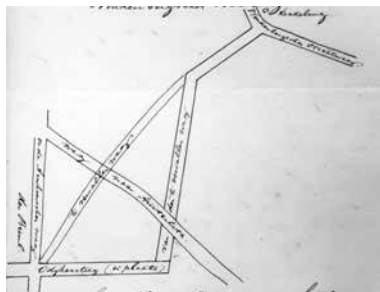
Rond het midden van de 19^e eeuw gaf het provinciebestuur van Utrecht de aanzet tot het vervaardigen van een nieuwe kaart van de provincie. Hij verscheen in 1850¹ en geeft onder andere inzicht in de ligging en de namen van steden, dorpen, buurtschappen, polders, wegen, rivieren, vaarten, buitenplaatsen en andere markante gebouwen. Zo kunnen we ons een beeld vormen van de situatie in die tijd in onze gemeente. De kaart bestaat uit vier bladen; op

drie daarvan komen delen voor van het grondgebied van Zeist.

We kunnen ons echter afvragen of deze provinciekaart wel betrouwbaar, volledig en nauwkeurig is. Wat zouden we dat graag hebben besproken met de voor de kaart verantwoordelijke Hoofdingenieur van de Waterstaat van de Provincie Utrecht en met de toenmalige burgemeester van Zeist.

Figuur 2
Eerste schets uit de brief van burgemeester Schas aan de provincie Utrecht ter toelichting van een voorgestelde correctie van de provinciekaart.

HET UTRECHTS ARCHIEF^{2a}

DE HOOFDINGENIEUR VAN DE WATERSTAAT

Kennelijk voorzag de kaart in een behoefte: reeds na zes jaar was hij geheel uitverkocht. Daarom besloot het provinciebestuur in 1856 tot een tweede, verbeterde en herziene druk^{2a}. In een rapport van de Hoofdingenieur van de Waterstaat uit dat jaar werden de correcties en aanvullingen vermeld die hij noodzakelijk achtte als het tot zo'n uitgave zou komen. Zo weten we alvast hoe hij in dat jaar over de kaart dacht. In Zeist waren volgens het door hem uitgebrachte rapport slechts twee correcties nodig. De korenmolen bij Hoog Beek en Rooijen was in 1856 afgebroken en moest dus van de kaart verdwijnen. En het is niet Sloetwegensche Dijk maar Stoetwegensche Dijk (figuur 1).

DE BURGEMEESTER

Om eventuele overige fouten en onzorgvuldigheden te kunnen corrigeren, omissies te kunnen herstellen en wijzigingen in de situatie te kunnen meenemen, werd de hulp ingeroepen van de burgemeesters van alle Utrechtse gemeenten. Hun werd verzocht de informatie op de kaart nauwkeurig na te lopen en eventuele verbeteringsuggesties door te

geven. Ook toenmalig burgemeester W.D.F. Schas (1821-1897) van Zeist ontving zo'n aanschrijving. Zijn reactie is, net als die van zijn collega's, bewaard gebleven. Daardoor kunnen we zijn visie op de bruikbaarheid van de oorspronkelijke versie van de kaart toch nog te weten komen.

Schas attendeerde de kaartenmaker op drie gevallen waarin wegen binnen de gemeente niet correct waren weergegeven. Waar nodig voegde hij een schets toe ter verduidelijking. Zo moest het noordelijk gedeelte van de Odijkersteeg (thans Breullaan) na het passeren van de Oude Arnhemse weg of Hooge weg (thans Arnhemse Bovenweg) vanuit het zuiden komend niet meteen naar links afbuigen. Eerst moest de weg nog rechtdoor de grens met Driebergen blijven volgen om later alsnog een bocht naar links te maken, de weg naar Austerlitz te kruisen en uiteindelijk uit te komen op de Woudenbergsche Straatweg (figuur 2). Daarnaast moest de Slotlaan verder doorlopen dan op de kaart was aangegeven en wel tot aan de 'weg langs de R.C. Kerk aan de Soesterberg' (niet afgebeeld). Tenslotte ontbrak er een weg die min of meer evenwijdig aan de Amersfoortse weg achter Zandbergen, Beukbergen en de eerder genoemde rooms-katholieke kerk langs liep (figuur 3).

De overige kanttekeningen van Schas hadden betrekking op namen van boerderijen en buitenplaatsen die hij graag op de kaart opgenomen zou zien. In de eerste plaats waren

dat Cattenbroek, Stoetwegen en Blikkenburg, omdat deze namen verwezen naar vroegere zogeheten heerlijkheden. Daarnaast ging het om de in 1849 gebouwde, tegenover Schoonoord langs de Utrechtse Straatweg gelegen buitenplaats het Molenbosch en iets verderop tegenover de Kleine Breul de ongeveer in dezelfde tijd gebouwde buitenplaats Heerenwegen. Ook noemde hij het Huis ter Heide, maar dat stond al vlak tegen de onderrand op het blad waarop het noordelijk deel van Zeist in kaart was gebracht; kennelijk had Schas die vermelding over het hoofd gezien.

TWEDE DRUK

In de loop van 1857 beschikte de provincie over alle door Utrechtse gemeentebesturen ingezonden verbeteringsuggesties en aanvullingen voor de provinciekaart; een hele waslijst. Het aantal correcties en mutaties was zo groot dat het provinciebestuur besloot de kaart geheel opnieuw te laten tekenen en graveren. Samensteller en tekenaar A.A. Nunnink, die de kosten van zijn bijdrage aan de tweede druk aanvankelijk had begroot op honderd gulden, moest gezien de vele correcties zijn offerte bijstellen naar 150 tot 175 gulden. Het opnieuw in koper graveren van de kaart kostte 3000 gulden; als het slechts om enkele kleine wijzigingen was gegaan, zou een bedrag van 300 tot 350 gulden hebben volstaan. De gehele, ook nu weer uit vier bladen bestaande kaart moest klaar zijn binnen drie jaar na het afleveren van

Figuur 5
Uitsnede uit de Kaart
van de Provincie
Utrecht, 1850, blad III.
ARCHIEF EEMLAND¹

ARCHIEF EEMLAND¹

Figuur 6
Uitsnede uit de Kaart
van de Provincie
Utrecht, herdruk
1862, blad III (vergelijk
figuur 5).

HET UTRECHTS ARCHIEF²

en Rhijnauwen (geel) is op de kaart van 1862 verdwenen, maar ook een stukje van de Zeister buitengrens (groen).

Noten

1. *Kaart van de Provincie Utrecht*, vervaardigd op last van: de Edel Groot Achtbare Heeren Staten van dat gewest, en onder toezicht van J.H. Kips, voormalig Ingenieur Verificateur van het Kadaster des Rijks en van de Provincie Utrecht. Zamengesteld en geteekend door A.A. Nunnink. Vier bladen, 1850. Archief Eemland, kaartnummers 1001-455 (blad II, noordoost, rechtsboven, met Zeist-Noord), 1001-482 (blad III, zuidwest, met Zeisteroever) en 1001-481 (blad IV, zuidoost, rechtsonder, met overig Zeist).
2. Het Utrechts Archief, toegangsnr. 79, inv.nr. a. 3661; b. 954; c. 956.
3. Zie besluiten van gedeputeerde Staten van 6 november 1862 No 8^{2b} en 24 december 1862 No 9^{2c}.
4. *Kaart van de Provincie Utrecht*, herziene uitgave, bijgewerkt door G.D. Wijndels de Jongh, vier bladen, 1862. Het Utrechts Archief, toegangsnr. 80, inv.nrs 31 (blad II), 32 (blad III) en 33 (blad IV).

Kunstschatten aan de Steynlaan

Heleen bij 't Vuur

Op 17 september 1948 overleed in Zeist Marie Breitner-Jordan (82), weduwe van de beroemde schilder / fotograaf George Hendrik Breitner (1857-1923). De laatste twee jaar van haar leven woonde Marie in bij mijn grootmoeder, op Steynlaan 46bis. Haar kamer zou volgens de familie vele schilderijen en tekeningen hebben geherbergd. Zeist had even een Breitner-museum binnen haar grenzen, bij wijze van spreken.

Marie (Maria Catherina Josephina) Jordan werd geboren op 25 augustus 1866 in Amsterdam. Ze was de oudste van zes kinderen uit een arm kleermakersgezin. Haar vader was in 1849 vanuit Güstrow (Mecklen-

burg-Schwerin; nu: Meckelenburg-Vorpommern, Duitsland) naar Amsterdam gekomen. Marie Jordan werd dienstbode. Haar eerste 20 woonadressen waren waarschijnlijk werkhuizen. In 1887 woonde ze, 20 jaar oud, in de Warmoesstraat, toen ze beviel van een buitenechtelijk zoontje dat maar een half jaar oud werd. In die jaren werkten de kunstschilders en fotografen George Hendrik Breitner, Isaac Israëls (1865-1934) en Willem Witsen (1860-1923) op Oosterparkstraat 82. De modellen die ze voor hun werk nodig hadden, en elkaar vaak aftrosgelden, kwamen uit de beroepsgroep van arme dienstbodes die met poseren een centje bijverdienden. George Breitner vereeu-

wigde Marie Jordan op veel schilderijen en foto's. Ze werd zijn vaste (naakt)model.

Een jonger zusje van Marie, Lise, poseerde ook op Oosterparkstraat 82. Zij beviel in 1901, buitenechtelijk, van een zoontje dat de namen Willem Frederik George Hendrik kreeg, de laatste twee naar Breitner dus. Breitner trouwde dat jaar met Marie Jordan en het echtpaar nam later Lise's zoon in huis. Op 30-jarige leeftijd vertrok deze neef naar een onbekende bestemming in Zuid-Amerika. Zijn biologische moeder Lise verbleef toen al vele jaren in een psychiatrische inrichting. De prachtige fotoportretten die fotograaf Willem Witsen tussen 1890 en 1895

Portret van Marie Jordan door haar echtgenoot G.H. Breitner.

Uit:

R. BERGSMA, P. HEFTING
(RED.), *GEORGE HENDRIK
BREITNER, 1857-1923,*
(BUSSUM 1994)

‘De Singelbrug bij de Paleisstraat in Amsterdam’ (ca. 1897). Breitner gebruikte voor dit schilderij een foto van Lise Jordan, gemaakt door zijn kunstbroeder Willem Witsen. Lise is de vrouw op de voorgrond.

Uit:

R. BERGSMA, P. HEFTING
(RED.), GEORGE HENDRIK
BREITNER, 1857-1923,
(BUSSUM 1994)

Het gebouw Dalweg 9a, waar de door Marie Jordan opgerichte Zeister tak van de evangelische geloofsgemeente Bethel haar bijeenkomsten hield. Inmiddels is het van de belangenvereniging Antonpark.

FOTO DICK VAN DE KAMP

van Lise Jordan maakte, onttrekken tragische Lise aan de vergetelheid. Breitner gebruikte zo'n fotoportret voor zijn bekende schilderij 'De Singelbrug bij de Paleisstraat in Amsterdam' (Lise is het meisje met de sluier).

Breitners kunstbroeders begrepen weinig van zijn huwelijk met de niet artistiek aangelegde Marie Jordan. Toch leek dat huwelijk niet slecht. Breitner overleed in 1923 in Amsterdam en hij werd onder geweldige belangstelling begraven. Zijn weduwe verhuisde twee jaar later naar Zeist, waar Breitners broer woonde. Over haar huwelijk zou ze voortaan volstaan hebben met de opmerking: 'Een kunstenaar moet je mee om kunnen gaan, dat zijn zulke typisch lui'. Ze hield zich in Zeist voornamelijk bezig met godsdienstige zaken en richtte er – na een visioen – de geloofsgemeente Bethel

op, als onderdeel van de landelijke evangelische gemeenschap Eben-Haëzer. Eerst deed een modezaak aan de Slotlaan op zondag dienst als zaaltje en later nam Bethel een eigen gebouw in gebruik, op Dalweg 9a. En nu komen mijn grootouders Overmaat-Bos in beeld. De hele familie Bos nam eveneens trouw deel aan de Bethel-bijeenkomsten, die geleid werden door voorganger / zakenman mr. A. Manussen. Er ontstond vriendschap tussen mevrouw Breitner en mijn grootouders. Toen de weduwe Breitner in 1937 betrokken was bij de organisatie van een Breitner-tentoonstelling in Den Haag – anno 2017 was daar weer zo'n expositie – stuurde ze een Ansichtkaart aan mijn grootouders: 'Dag allemaal, Gods zegen'. Mijn oma trok veel op met mevrouw Breitner. Zo ging ze regelmatig met haar mee naar Amsterdam, om daar zaken van wijlen Breitner af te han-

delen. Mijn moeder vermaakte de kleding van de weduwe Breitner. Er was sprake van een hechte relatie.

Volgens het bevolkingsregister woonde Marie Breitner-Jordan in Zeist eerst op Mooi Laantje 131, Wilhelminalaan 18, Prof. Lorentzlaan 1b, Dalweg 9 (bij Bethel) en Lorentzlaan 52. Haar laatste twee levensjaren bracht ze dus door aan de Steynlaan. Mijn oma was zelf inmiddels ook weduwe geworden en de meeste kinderen waren het huis uit, er was ruimte genoeg. De laatste periode van mevrouw Breitner was niet gemakkelijk. Ze demenceerde en vertelde passanten dat ze thuis geslagen werd. Mijn oma werd daar dan op aangesproken. Na het overlijden van mevrouw Breitner in 1948 werd, volgens de familieoverlevering, het huis van mijn oma belegerd door mensen uit de kunstwereld. Volgens de laatste wil van Marie Breitner-Jordan kreeg alles een museale bestemming, tot grote spijt van mijn familieleden, die wel een werkje van de grote schilder hadden willen hebben.

Zeister schrijvers

Maria Louise Frederica Catharina Doudart de la Grée (1907-1981)

*Zeister schrijfster van boeken en toneelstukken,
een charmante en bijzonder geziene persoonlijkheid*

Marie-Louise Doudart de la Grée.

Uit:

L. VISSER, *NIEUW ZEIST* 1988-2003. AANVULLING OP DE "STRAATNAMEN VAN ZEIST" 1988, (ZEIST 2004)

Flora de Vrijer

Marie-Louise Doudart de la Grée heeft meer dan vijftig jaar in Zeist gewoond en gewerkt. Zij schreef vele boeken en toneelstukken en was actief in het Zeister culturele leven. Zij wordt gekenmerkt als een charmante en bijzonder geziene persoonlijkheid. Zij leeft voort in Zeist omdat er een straat naar haar vernoemd is: Doudart de la Gréehof (zijstraat van de Van Reenenweg). Binnen de

Nederlandse literaire wereld is zij vooral bekend geworden door haar liefdesrelatie met de schrijfster Anna Blaman (1905-1960).

Marie-Louise Doudart de la Grée stamde uit een oud Frans adellijk geslacht. Zij was een 'grande dame', die grote allure uitstraalde en er niet voor terugdeinsde te shockeren door haar optreden. Zij had graag actrice willen worden, maar werd zoals zij

dit zelf eens zei 'door omstandigheden daarin belemmerd'.

Haar eerste boek *Zondaressen* publiceerde zij op 26-jarige leeftijd (1933), daarin beschrijft zij de seksuele verhoudingen binnen een nonnenklooster. Daarover verklaarde zij later: 'Daarna heb ik het schrijven vele jaren uitgesteld. Je moet eerst door heel wat molens heen om iets goed te kunnen schrijven'. Wel

volgden daarna een groot aantal toneelstukken. In 1946 verscheen haar bekendste boek *Vae Solis* (Wee de eenzamen). Deze roman had de bedoeling begrip te kweken voor homoseksualiteit.

Van de talrijke toneelstukken die zij schreef is de monoloog: *Het Fenomeen* over het leven van de kunstschilder Han van Meegeren (de 'meestervervalser'), het bekendste. Deze toneelmonoloog werd op 1 oktober 1974 door acteur Henk van Ulsen in Figi in Zeist uitgevoerd. Tegelijkertijd is er ook een boek *De Speler*, van haar hand verschenen over 'winst en verlies in het leven van Henk van Ulsen'. Het toneelstuk over Han van Meegeren is gebaseerd op een tweetal boeken die Marie-Louise Doudart de la Grée over hem heeft geschreven, één op verzoek van Han van Meegeren zelf (*Emmaus*, 1946) en een in 1962 *Geen standbeeld voor Han van Meegeren* naar aanleiding van het proces over zijn vervalsingen van oude meesters.

Marie-Louise Doudart de la Grée was zeer actief bij de oprichting en

het functioneren van het Klein Slottheater in Zeist. Zij schreef verschillende toneelstukken voor dit theater, regisseerde die soms zelf, trad ook zelf op en was een geregelde bezoeker van dit theater. Verder behoorde zij samen met de schrijver Roel Houwink (1899-1987) en de journalist Henk van Wermeskerken (1905-1981) tot de initiatiefnemers van de Zeister Literaire Kring.

Marie-Louise Doudart de la Grée overleed op 73-jarige leeftijd in Zuid-Afrika (1981), waar zij bij haar zoon logeerde, en is daar gecremeerd. Op het grafmonument van haar ouders op de voormalige rooms-katholieke begraafplaats aan de Utrechtseweg staat ook haar naam vermeld.

In 1990 kwam Marie-Louise Doudart de la Grée weer in het nieuws door de uitgifte van het boek van Anna Blaman, *Dit tussen ons is geen eenzaam avontuur, brieven aan Marie-Louise Doudart de la Grée en Alie Bosch*. De briefwisseling uit 1948-1949 geeft een beeld van de liefdesrelatie tussen de schrijfsters.

PERSONALIA

Geboren op 17 november 1907 te

's Gravenhage, overleden op 23 september 1981 te Johannesburg (Zuid-Afrika). Dochter van François Casimir Guillaume Doudart de la Grée en Jacoba Catharina Maria Hout. Zij was gehuwd met Petrus Paulus van Kalmthout en had een zoon Peter.

Vestiging te Zeist op 3 augustus 1927; adres 2e Dorpsstraat 57, vertrokken op 18 mei 1928.

Vestiging te Zeist op 18 januari 1929; adres Dolderseweg 1A, vertrokken op 31 oktober 1929.

Vestiging te Zeist op 8 april 1931; adressen (1) Waterigeweg 16, (2) 30 juni 1954 Verlengde Slotlaan 133 (vernummerd in 1956 in 41) en (3) 30 november 1959 Van Tetslaan 17-IV.

Bronnen

- * Gemeentearchief Zeist, Bevolkingsregister van de gemeente Zeist
- * L. Visser, *Nieuw Zeist, 1988/2003. Aanvulling op de "Straatnamen van Zeist"*, (Zeist 2004)
- * Diverse artikelen uit de Nieuwe Zeister Courant (1974-1993) en Trouw (16 september 1990).

Straatnaambordje.
De hof komt uit op de
Van Reenenweg.

FOTO FLORA DE VRIJER

Uit de collectie

Karen Veenland-Heineman

Een zwarte, houten voorzittershamer met gedraaide steel en kop. Aan beide kanten van de kop is een rond metalen plaatje met gegraveerde tekst gemonteerd. Dit is het object, dat hier in de schijnwerper wordt gezet.

In de collectie van het ZHG worden verschillende voorzittershamers bewaard. Eén daarvan verradt zijn herkomst door twee rondlopende teksten op de kop.

Aan de ene kant: 'RIJWIELPAD-VEREENIGING / UTRECHT

MET OMSTREKEN / 1918-1938 / FED.V.NED.R.V. / 10-6-38'.

Aan de andere kant: 'Aan „U.M.O.” van F.N.R.V. / Jubileum / 1918 - 1953'.

Precies 100 jaar geleden werd de 'Rijwielpadvereniging Utrecht met Omstreken' opgericht met als doel 'den aanleg en het onderhoud van rijwielpaden, in dat gedeelte der Provincie Utrecht, hetwelk gelegen is tusschen den Rijkstraatweg Utrecht-Rhenen en den spoorweg Baarn-Rhenen'. Tot die tijd waren paden tussen dorpen en steden,

door de bossen en over de heide, van slechte kwaliteit. Voor het groeiende fietstoerisme waren veilige en comfortabele fietsroutes nodig. U.M.O. legde 133 km rijwielpad aan. Deze lengte was bereikt in 1939. Daarna nam het aantal kilometers af onder andere omdat paden een andere bestemming kregen.

De vereniging startte in 1918 met 9 leden, dit aantal groeide tot 3200 in 1928, waarna het terugliep tot 750 in 1945. Na 50 jaar hield de vereniging op te bestaan. Toen telde zij nog 1744 leden. De reden van opheffing wordt verwoord in het

De voorzittershamer van de 'Rijwielpadvereniging Utrecht met Omstreken' uit 1938.

Detail van de kop met tekst naar aanleiding van het jubileum in 1938.

laatste verslag uit 1968, dat in het Gemeentearchief van Zeist wordt bewaard: ‘Het publiek beschouwt de betaling van particuliere bijdragen ten behoeve van voor een ieder vrijelijk toegankelijke rijwielpaden als niet meer van deze tijd met als gevolg een voortdurend teruglopend ledental van de U.M.O.’¹ Intussen waren de provincie Utrecht en de gemeenten gaan meebetalen aan aanleg en onderhoud. Vanaf het begin was de Koninklijke Nederlandsche Toeristenbond ANWB een belangrijke partner vanwege het beschikbaar stellen van een startkapitaal en het zorgdragen voor de bewegwijzering, de bekende paddenstoelen.

Aan oproepen om lid te worden van de U.M.O. heeft het niet ontbroken. Met pakkende teksten in advertenties en op borden werd het groeiend aantal fietsers op de paden aangespoord om te betalen voor het gemak.

- ‘Een U.M.O.-pad berijden. Is weg-gevaar en benzinstank mijden. Kan dat geen daalder lijden?’ of
- ‘Wat is dat? Geen U.M.O.-lid en dan op dit pad?’

De vereniging had een bestuur, dat regelmatig vergaderde - de eerste vijftien jaar in Hotel Figi - en dat de jaarlijkse ledenvergadering uitschreef. Ook was er contact met

zusterverenigingen, waarmee een federatie werd gevormd.

Bij het 20-jarig bestaan in 1938 schonk de Federatie van Nederlandsche Rijwielpad-vereeningen het U.M.O.-bestuur de fraaie voorzittershamer. De Zeistenaar mr. H.L.L. van Hoogenhuyze mocht deze in ontvangst nemen. Hij was voorzitter sinds 1937 en zou dit blijven tot de opheffing in 1968!

Van Hoogenhuyze bekleedde vele functies in Zeist. Van 1937-1939 was hij raadslid. Ook was hij lid van de Raad van Beheer van de Van de Poll-Stichting en ondervoorzitter. Mogelijk heeft hij de hamer aan

deze stichting (nu: ZHG) geschonken.

Noot

1. *Inventaris van het Archief van de Rijkwielpadvereniging 'Utrecht met Omstreken' UMO 1918-1969*, in: Gemeentearchief Zeist, toegangsnummer 98.

Foto uit de jubileumbrochure ter gelegenheid van het tienjarig bestaan (1928).

BIBLIOTHEEK ZHG / GEMEENTEARCHIEF ZEIST

Het Fietsmonument dat ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan (1968) van U.M.O. is geplaatst langs het rijwielpad van de Oude Woudenbergse Zandweg / hoek Oude Postweg. De zuil heeft rondom twee rijen bronzen platen met afbeeldingen van fietsers door de tijden heen. Op de sokkel verschillende platen met teksten, onder andere met de naam van de maker, Theo van de Vathorst.

FOTO JAN PETER VAN 'T SANT

Van het bestuur

Een volle zaal bij de vertoning van de documentaire 'Van Utrecht naar Seijst'.

FOTO FLORAN VAN POECKE

Bestuur

Mw. Loeki Schönduve heeft haar functie als secretaris van ons Genootschap om persoonlijke redenen moeten neerleggen. Oud-secretaris Arie Moolenaar zal tijdelijk het secretariaat overnemen. Maar het betekent wel dat we op zoek zijn naar een nieuwe secretaris. Wie o wie van u, onze donateurs, wil en kan deze functie gaan vervullen, of anders: wie kent u die dat zou willen doen? Laat het ons weten s.v.p.

We zijn ook op zoek naar leden voor de commissie Excursie en Lezingen. Dit jaar treden twee leden af. Dan blijven er te weinig mensen over om mooie excursies en goede lezingen te

organiseren. Wie doet mee?

Ook zijn we op zoek naar iemand die de PR van ons Genootschap wil verzorgen. Iets voor u?

Van de Poll-lezing

Op 10 september 2018 was er een zeer informatieve en interessante lezing over 'Een halve eeuw Kerkebosch, de (r)evolutie van een wijk in Zeist'. De heer Evert-Jan Roelofsen, projectdirecteur van de WOM (Wijkontwikkelingsmaatschappij) Kerkebosch gaf aan dat deze wijk nu de duurste wijk in Zeist is, maar ook het grootste aantal sociale woningen heeft. En dat er voor deze wijk (inter)nationale belangstelling

bestaat en er al diverse prijzen zijn verkregen.

Documentaire 'Van Utrecht naar Seijst'

De heren Kees Kort en Pieter Ver-aart van 'Het Rozenhuis' hebben weer een prachtige documentaire gemaakt. We zijn blij dat in samenwerking met het ZHG deze documentaire: 'Van Utrecht naar Seijst'. In het spoor van oude en vergeten wegen' onder grote belangstelling op 1 oktober 2018 in Figi is vertoond. Speuren naar en onderzoeken van sporen uit het verleden is de drijfveer van de makers en zij brengen zo met hun documentaire weer een stukje geschiedenis van Zeist tot leven. De

film is op 22 oktober 2018 ook, in een extra filmvoorstelling, in het Lichtpunt vertoond.

Het bestuur dankt de makers en spreekt de wens uit dat onze samenwerking nog vele mooie documentaires zal opleveren.

De dvd is te koop via het ZHG, per mail, of in het Historisch InformatiePunt in het gemeentehuis.

Excursie Eikenstein

Op 3 oktober 2018 hebben een 35-tal belangstellenden een kijkje kunnen nemen in de voormalige jeugdgevangenis Eikenstein. Het gebouw staat sinds 2016 leeg en in

2019 komt het in de verkoop. Het hoofdgebouw aan de Utrechtseweg is gemeentelijk monument. Het was bijzonder om in dit lege gebouw rond te lopen en nog veel aspecten van de oorspronkelijke bouw te zien.

Donateurs

Het is nog 2018 maar tot nu toe hebben we dit jaar weinig nieuwe donateurs mogen verwelkomen, terwijl we veel berichten van opzegging door overlijden en verhuizen hebben. We dreigen dit jaar af te sluiten met minder donateurs dan begin 2018. Kunt/wilt u daar wat aan doen? We willen graag ons werk op minstens het bestaande niveau handhaven.

Nieuwe activiteiten

Graag een herhaling van onze oproep voor suggesties voor mogelijk nieuwe projecten die we zouden kunnen gaan starten. Helaas is het nog stil gebleven en heb ik nog geen ideeën van u mogen ontvangen, maar ik reken op uw voorstellen.

Ten slotte

U kunt uw vragen, opmerkingen, suggesties of bijdragen voor ons blad Seijst via de e-mail stellen of inleveren: info@zhg.nl of telefonisch 030-6956311

Namens het bestuur,
Flora de Vrijer, voorzitter

De makers van de documentaire 'Van Utrecht naar Seijst', Kees Kort (l) en Pieter Veraart (r).

FOTO FLORAN VAN POECKE

Seijst
2018
IV-111

Eikenstein (ca. 1905).
COLLECTIE ZHG

